Rede van de voorzitter van de Anti-Revolutionaire Partij, dr. A. Veerman, op het Partij Convent d.d. 31 mei 1969.

Politieke situatie

Een Partij Convent biedt de mogelijkheid mijzelf en u en iedereen rekenschap te geven van de positie die de Anti-Revolutionaite Partij inneemt in de partij-politieke verhoudingen in ons land. Of althans — wat voorzichtiger — van de plaats die zij wil innemen, die zij o.i. moet innemen. De commentaren, van andere zijde — bevriend of minder bevriend — aan onze positie en onze bedoelingen gewijd, zijn talrijk. Niet altijd herkennen wij ons zelf er in; soms meer de wens en de bedoeling van de auteurs van die commentaren dan ons zelf.

Ik zou op die beschouwingen heel kort kunnen antwoorden door te verwijzen naar de resolutie, die het Partij Convent vorig jaar op 25 mei heeft aangenomen. Unaniem. Naar die resolutie hebben wij sindsdien vaak verwezen. En terecht. De lijnen, daarin getrokken, hebben, tevoren en nadien, ons optreden bepaald.

Drie hoofdlijnen zijn dat, drie strategische doelen, placht dr. Berghuis te zeggen. Dat zijn:

1. de voortzetting van de vernieuwingsgezinde politiek, die onze partij vooral de laatste jaren heeft beoogd;
2. het streven naar nauwe samenwerking met de beide andere grotere christelijke partijen;
3. de bereidheid tot breder samenwerking met anderen, met wie dat op basis van een programmatisch accoord mogelijk is.

Niet altijd werd op elk van deze drie punten even grote nadruk gelegd; daardoor kan misschien soms enig misverstand zijn ontstaan. Niet iedere toehoorder of lezer had steeds de hele resolutie in het hoofd. Vandaar, dunkt mij, soms verhalen over koerswijzigingen. Maar de resolutie was en bleef één geheel. Het hing van de problematiek af, die ons werd voorgeschoteld, op welk punt

het accent moest worden gelegd. Tegenover exclusivistische tendenzen moest gewezen worden op onze wil tot breder oriëntatie, onze openheid; tegenover neigingen tot samensmelting moest soms de nadruk gelegd worden op het eigene van onze partij in de beleving van haar uitgangspunt en in het zoeken van een eigen koers; in weer andere discussies werd onze loyaliteit tegenover ’de Achttien’ en onze bereidheid tot samenwerking ten principale overeind gehouden. Maar de

drie lijnen vormen één geheel, zij vullen elkaar aan en bepalen samen onze plaats. Ik heb niet het gevoel, dat in onze opstelling wezenlijke veranderingen hebben plaatsgevonden.

Intussen is het zinvol, het verhaal-om-de-resolutie-heen, dat vorig jaar bepaald werd door de situatie van toen, wat te actualiseren. Hoe functioneert onze uitspraak van mei 1968 in de omstandigheden van mei 1969? Daarop wil ik graag ingaan. Daartoe wil ik eerst het algemene beeld van dit moment tekenen, zoals ik meen, dat het er uit ziet. Ik wil dat doen door de situatie van vandaag te vergelijken met die van twee jaar geleden. Toen immers vooral kwamen allerlei bewegingen in gang, die sindsdien de partijen hebben bezig gehouden. Wat is er van de idealen en bedoelingen van toen geworden?

Ik zal dat beeld schetsen aan de hand van twee hoofdlijnen, waarbij ik mij bewust ben, dat de werkelijkheid altijd gecompliceerder is dan het schema.

De eerste gedachtelijn is, dat vrijwel alle partijen staan voor het dilemma tussen samenwerking en beklemtoning van eigen identiteit.

Ideeën van samenwerking en gesprekken over mogelijkheden tot samenwerking leidden er toe dat men zich vanzelf ook bewuster en intensiever is gaan bezighouden met het eigene en met een duidelijker vormgeving daarvan.

De tweede gedachtelijn, verwant met de vorige, eigenlijk een variant, is het dilemma tussen een puur critische benadering van situaties en ontwikkelingen en de bereidheid daarin met anderen ook constructief bezig te zijn. Ik wil bij voorbaat al stellen, dat voor ons in beide gevallen de zaak niet uitloopt op een of-of, maar op een en-en.

D’66

Samenwerking of eigen identiteit, dat is kennelijk het dilemma voor D’66. Eind 1967 sprak de heer Van Mierlo in zijn bijdrage in het boek ’Christen radicaal’ van een dubbelfunctie van zijn partij. Enerzijds zag hij een katalyserende functie, de breekijzerrol, het bevorderen van de ontploffing der oude politieke partijen en het doen geboren worden van een nieuw bestel. Anderzijds meende hij dat deze rol D’66 niet ontsloeg van de verplichting positief mee te werken aan de situatie, die

na de ontploffing zou ontstaan. Daartoe behoorde z.i. de deelneming aan ieder gesprek, dat op de vorming van dat nieuwe bestel was gericht en dat paste in het vooruitstrevend karakter van D’66. De heer Van Mierlo vond het geen gemakkelijke positie voor D’66: enerzijds katalysator van de vernieuwing te zijn, anderzijds met anderen samen te werken aan de vormgeving van die vernieuwing. Welnu in dit dilemma heeft D'66 althans voorlopig, gekozen. De eigen identiteit heeft het gewonnen. Op het beslissende moment heeft de partij het gesprek afgewezen. Vanuit de conceptie van de partij begrijpelijk. Maar die afzijdigheid kan geen blijvende oplossing zijn voor de interne problematiek van D’66. Het dilemma zit in de aard van D’66 ingebakken. Dit is niet enkel een vernieuwingsbeweging, zij kan niet uitsluitend als katalysator fungeren. D’66 is ook een partij — zeg desnoods: een partij aan het worden - met een program in opbouw. Zij neemt standpunten in, in de politieke discussie in het parlement; zij draagt politieke verantwoordelijkheid, met en tussen andere partijen, die op dit moment nog voortbestaan. De heer Van Mierlo spreekt trouwens in zijn genoemd artikel al over een langzame ontploffing. In dat woord ’langzaam’ zit het probleem al; daarmee wordt als feit geaccepteerd het vooralsnog voortbestaan van de huidige partijverhoudingen. Een nieuw bestel komt inderdaad niet als bij toverslag, in 1945 niet en nu niet. Daarom blijft de noodzaak van een keuze D’66 — als partij tussen andere partijen op de nek zitten. Eenmaal zal zij zich moeten uitspreken. Partij zijn houdt in: partij kiezen, mee verantwoordelijkheid dragen, en dan op basis van welk program. Die keuze willen de Nederlandse kiezers vernemen, en wel vóór verkiezingen.

P.P.R.

Ook de P.P.R. heeft gekozen. In haar bestaan van ruim een jaar heeft zij een opvallende ontwikkeling doorgemaakt. Tussen het congres van de christen-radicalen in Scheveningen van november 1967 en het jongste partijcongres van de P.P.R. in Tilburg, ligt een lange weg; duidelijker: daar ligt zelfs een soort gedaanteverwisseling tussen.

In Scheveningen was de centrale doelstelling de omvorming van de bestaande christelijke partijen tot organisaties met een radicaal en vooruitstrevend program. Daar kozen de deelnemers voor een christelijke partijformatie, zij het, dat zij een andere beleving van de christelijke inspiratie ook legitiem vonden. Ook na de breuk met de K.V.P. koos de heer Aarden

aanvankelijk voor de aanduiding: een partij van christenen en noemde hij de christelijke inspiratie voor zich en zijn medestanders wezenlijk. In de gesprekken die vertegenwoordigers van onze partij met vertegenwoordigers van de P.P.R. voerden (goede besprekingen, omdat de deelnemers er werkelijk naar streefden eikaars wezenlijke politieke denkbeelden te verstaan) in die gesprekken werd met grote nadruk onderstreept, wat de P.P.R. al eerder had uitgesproken, dat door de P.P.R. toen iedere suggestie, dat zij als partij zou berusten op een christelijke visie, werd afgewezen. Er bleef niets meer over, dan de erkenning en aanvaarding van het feit, dat voor leden van die partij — en in feite zelfs voor zeer vele leden - een christelijke overtuiging aan hun politieke idealen ten grondslag lag. Daarmee aanvaardde de P.P.R. voor zich de uitspraak uit het beginselprogram van de P.v.d.A: zij erkent het innig verband tussen levensovertuiging en politiek inzicht. Daarmee heeft de P.P.R. in dit laatste jaar een ontwikkeling gevolgd, die andersom is dan die van D’66. D'66 heeft de eigen identiteit qua mentaliteit primair gesteld; (programmatisch verkeert zij nog in statu nascendi; een algemeen program lijkt mij trouwens voor een puur pragmatische partij een moeilijke bevalling). De P.P.R. heeft zich zozeer vereenzelvigd met een progressieve concentratie, dat datgene, wat de eigen identiteit zou kunnen worden: vernieuwingsgezindheid vanuit een christelijke inspiratie, daardoor is overspoeld.

Moeizaam is de weg naar een actuele eigen identiteit voor de P.v.d.A. en ook voor de P.S.P. De congressen in Den Haag en Nijmegen hebben er van getuigd. Ik ga die evenementen niet breed uitspinnen. Ik meen, dat de kern van de problematiek zit — ik raak nu de tweede hoofdlijn van de huidige problematiek — in de spanning tussen de critische functie, die iedere partij heeft, en haar constructieve taak.

Die spanning is er bij ons ook, en dat is een gezond verschijnsel. Vanuit de radicaliteit van het Evangelie politiek bedrijven betekent wezenlijk critisch staan tegenover de samenleving, waarin wij verkeren, nationaal en internationaal. Wezenlijk critisch, dat is vooral ook: zien, dat de opbouw, de structuur van de samenleving vaak oorzaak is dat mensen en groepen tekort komen, materieel, maar erger nog in hun mens-zijn. Dat betekent dus: niet de structuren van de samenleving accepteren, maar er op gericht zijn de samenleving te reformeren, te vernieuwen. Evenwel, een critische benadering is er

niet een vanuit het niets, maar vanuit een bestaande situatie, die wij zeker niet accepteren, zoals ze nu eenmaal is, maar die wij ook niet kunnen negeren, alsof ze er niet is.

Het mag ook geen constructiviteit zijn voor later eens, in de toekomst, na 1975 of na 1979. Een critische benadering is geen najagen van utopieën of illusies. Het is de bereidheid vanuit het bestaande te werken aan de toekomst en dat bestaande daartoe om te vormen. Dat is de constructieve taak van een politieke partij. Zij moet beleid willen voeren, nu. Zij moet niet de handen schoon willen houden, door van het bestaande af te blijven of het weg te denken; door de critische functie te isoleren en te overtrekken; door elk compromis met de bestaande werkelijkheid of met andere partijen af te wijzen.

Socialisme

De socialistische beweging heeft er in het verleden haar moeiten mee gehad het evenwicht tussen beide functies te vinden. In het socialisme zijn er altijd groeperingen geweest, bij wie de critische benadering van het bestaande uitliep op revolutionair elan, op verabsolutering van het eigen stelsel en op een exclusivisme ten opzichte van anderen en buitenparlementaire oppositie. Enige

malen zijn er crises en conflicten geweest, die liepen over deze vraag van de politieke methode, over het al dan niet volgen van de parlementaire weg, over het samen met anderen aanvaarden van politieke verantwoordelijkheid of niet. Dat dilemma is er ook nu. Nadat de P.v.d.A. sinds 1945 duidelijk een positieve koers had gevolgd, waardevol voor de Nederlandse politiek, is het dilemma er sinds 1958 weer. Men kan het probleem camoufleren, bijvoorbeeld door eensgezind een motie aan te nemen, dat men met de huidige K.V.P. niet kan samenwerken (in februari 1967 kon men dat in principe nog wel). Die verklaring is later door de heer Vondeling bij wijze van interpretatie blijkbaar uitgebreid tot C.H.U. en A.R.P.; de heer Den Uyl heeft er ook weer zijn verhaal bij. Maar daarmee is het probleem daar intern niet opgelost. En het is er geen extern, maar een intern probleem.

Verklaringen en interpretaties op dit ogenblik zijn belangwekkend als markering in de ontwikkeling die een partij

doormaakt. Echt kiezen kan men alleen in een concrete situatie, als men reëel voor die keuze wordt geplaatst. Die politieke verantwoordelijkheid van elke partij is pas voluit weer aan de orde in 1971, voor en na de verkiezingen als de programs op tafel liggen en als een kabinet gevormd moet worden; als er prioriteiten worden gesteld en partners worden uitgenodigd. Dan zal de zaak zo ver uitgediept moeten worden, dat ieders keuze en ieders verantwoordelijkheid aan de kiezers compleet duidelijk zullen zijn.

De achttien

Ik sprak nog slechts terloops over onze eigen partij en over de partijen met wie wij door middel van de groep van Achttien in gesprek zijn. De problematiek, die ik hierboven stelde, ligt vanzelfsprekend ook daar. Zij is van algemene strekking. Ook bij ons en de beide andere partners is er de spanningsrelatie tussen de critische en de constructieve functie, tussen samenwerking en eigen identiteit. Ik ga niet herhalen, wat in de afgelopen maanden al vele malen gezegd is, al krijgt men soms de indruk, dat men de dingen nooit genoeg kan herhalen, om zijn bedoelingen blijvend duidelijk te maken. De resolutie van vorig jaar, het is al gezegd, geeft u het standpunt van de partij.

Toen deze resolutie was vastgesteld en ook de standpunten van de C.H.U. en de K.V.P. waren bepaald, zijn de gesprekken voortgegaan en zijn nieuwe onderwerpen aan de orde gesteld. In de herfst van het vorig jaar zijn die gesprekken wat moeizaam weer op gang gekomen. De oorzaak daarvan ligt voor een deel hierin, dat in de delegaties vrij veel wijzigingen moesten worden gebracht, omdat bepaalde personen door wisselingen in bestuurssamenstelling niet langer beschikbaar waren. Daarnaast was het ook nodig, na de standpuntbepalingen door de drie partijen, gezamenlijk een duidelijk beeld te krijgen omtrent de aard, de voortgang en de doelstellingen van het gesprek. Ook dat heeft tijd gekost. Men heeft zelfs van strubbelingen gesproken. Op dat punt is de zaak nu wel uitgebalanceerd. Dat blijkt m.i. uit de rede van de voorzitter van de K.V.P. op de partijraad van die partij en uit uitingen op de algemene vergadering van de C.H.U. Aan de orde is niet, en wat ons betreft ook niet geweest, de vorming van één partij, een soort C.D.U. Het gesprek van de Achttien ging en gaat over mogelijkheid van samenwerking van drie zelfstandige partijen. Die samenwerking heeft alleen zin,

wanneer deze geschiedt door drie sterke partijen; partijen, die niet samenwerken door de nood gedwongen, maar vanuit het gevoel van nauwe verwantschap in uitgangspunt, program en beleid. Die verwantschap moet dan ook blijken. Dat is wat u al uitgedrukt vindt in het eerste stuk van de Achttien. En u vindt dat sindsdien herhaaldelijk uitgesproken: samenwerking moet steunen op overeenstemming in uitgangspunt, program en uitvoering daarvan.

Het gesprek nadert thans - wanneer wij het interimrapport van vorig jaar de afsluiting van de eerste fase mogen noemen — het einde van de tweede fase: de voltooiing van de programmatische besprekingen. Ik ben het eens met uitspraken vanuit de beide andere partijen, dat de derde fase, waarin de uitvoering centraal zal moeten zijn, nog niet aan de orde is. Het zal daarbij immers gaan over het opstellen van een kort program van prioriteiten, over de mensen, die dat program zullen moeten uitvoeren en over de partners, met wie die uitvoering bij voorkeur zal geschieden. Dat zijn zaken, die eerst aan de orde moeten en kunnen komen, wanneer de verkiezingen van 1971 in zicht zijn. Thans kunnen wij nog niet verder gaan, wanneer ook over de twee nog aanhangige punten (de structuur van de onderneming en het welzijnsbeleid) overeenstemming is bereikt — en daar heb ik alle vertrouwen in - dan deze fase van de program-voorbereidende besprekingen in positieve zin afsluiten.

Bereidheid tot samenwerking sluit over een weer begrip voor het eigene en ontplooiing van het eigene niet uit. Dat eigene beleven wij ook weer op alle drie niveau's: in uitgangspunt, program en beleid.

Uitgangspunt

Wat het eerste punt betreft, de beleving van het Evangelie als uitgangspunt voor onze politiek, wijs ik u graag op het boekje van de heer Goudzwaard; grote taak voor kleine mensen', dat verscheen op de negentigste verjaardag van onze partij. De kern van zijn uiteenzetting ligt voor mij daar, waar hij er op wijst, dat wij steeds gevaar lopen en er als partij ook niet aan ontkomen zijn, algemene waarden en onze gevestigde begrippen te identificeren met de bijbelse verkondiging. Hij laat zien, dat het Evangelie aan begrippen als vrijheid, vrede, gerechtigheid een volstrekt andere, diepere inhoud geeft dan onze alledaagse, burgerlijke opvatting ervan is. Wat ons moet bewegen, dat is, dat wij ons vrij maken van onze

gebondenheid aan traditionele stelsels en structuren en deze toetsen aan het Evangelisch gebod. Al te gemakkelijk identificeren wij vaak onze menselijke begrippen en idealen met de boodschap van de Bijbel. Wanneer ons program '67 zegt, dat wij politiek willen bedrijven vanuit de radicaliteit van het Evangelie, dan is dat een oproep gericht tegen die gemakkelijke gelijkstelling van traditionele, vaak verstarde, denkbeelden met een christelijke politiek.

Wanneer wij in onze uitgangspunten eigenlijk weinig meer zien dan algemene waarden en normen, wanneer wij niet meer duidelijk het verband zien tussen onze politieke idealen van vrede en vrijheid — om deze maar te noemen — en de bijbelse verkondiging van verzoening en verlossing, dan zijn wij zelf al aan het deconfessionaliseren - ook al verwerpen wij dat woord nog zo fel. Ik hoop, dat

ik terecht kan zeggen, dat wat onze partij bezielt, daaraan volstrekt tegengesteld is. Wat wij beogen — om onze taalschat naast de aanvechtbare term deconfessionalisering met nog een dubieuze aanduiding te verrijken — dat is een reconfessionalisering van onze politiek. Ons opnieuw bezinnen op de ware zin van ons bijbels uitgangspunt, daaraan onze begrippen en idealen, onze structuren en stelsels toetsen. Die nieuwe bezinning moet blijven; dat zal mogelijk onze inbreng moeten zijn in de samenwerking.

Het gaat hier niet om een behoefte aan en een wijze van getuigen, die men van K.V.P.-zijde z’n gereformeerde vrienden' toedicht. Zo werd op de partijraad in Arnhem begrijpend en wat tegemoetkomend gesteld. Het gaat om een beleving van de realiteit van de verlossing. Waarbij ik erken, dat het bij ons wel te vaak bij woorden blijft; ik ben het er geheel mee eens, dat wij onze uitgangspunten moeten operationaliseren, er wat mee moeten doen.

Program en beleid

Het eigene moeten wij daarom ook beleven in ons program. Op allerlei onderdelen is gelukkig een diepgaande bezinning aan de gang. Wij hebben na 1945, dunkt me, lang gedreven op een vast bestand van medewerkers en mededenkers. Die desavoureer ik bepaald niet; er is veel toewijding en veel activiteit, er zijn veel goede vruchten geweest en die zijn er nog. Maar het is uiterst belangrijk, dat nu ook tal van nieuwe namen opduiken en nieuwe medewerkers bezig zijn met bezinning

en programvoorbereiding. Wij hopen in het komende jaar de vruchten van deze arbeid te zien verschijnen. Het gaat ons niet zomaar om een goedkope nieuwe formulering, om nieuwe slogans. Het gaat ons om een fundamentele benadering van wat wij willen.

Programpunten zijn geen los van elkaar staande wensen. Zij vloeien voort uit een bepaalde denktrant, zij zijn ingevlochten in een geheel, waarvan wij ze niet mogen losmaken; wij mogen ze niet verzelfstandigen. Wij zijn geen programpartij. Ik wil dat verduidelijken met enkele willekeurige voorbeelden; alleen om actueel te zijn kies ik daarvoor de drie punten, die de heer Toxopeus heeft genoemd en die voor hem testcases zijn voor een verdere steun aan dit kabinet en voor de verdere samenwerking van de vier partijen, die in 1967 bereid waren het kabinet te steunen:

niet knoeien met het kiesstelsel, handhaving van onze medewerking aan de Navo, door laten gaan van de belastingcorrectie.

Wij voor ons willen zulke programmatische punten niet zozeer abstraheren van onze hele politieke opstelling, ze niet zo absoluut stellen. Wij willen incidentele punten steeds zien in hun verband met onze politieke idealen. In het licht van die idealen zijn het punten van relatieve betekenis.

Ik bevind mij hier in het grensgebied van program en beleid. Over het beleid zal de heer Biesheuvel straks spreken. Ik beperk mij daarom tot enkele algemene, programmatische opmerkingen. Het gaat om belangrijke programpunten.

Blijven medewerken aan de Navo. Uit ons program ’67 en uit het besprokene op ons vorig Partij Convent kan men weten hoe wij tegenover deze zaak staan: volstrekt positief. Maar: de Navo is geen zaak op zichzelf. De Navo is een deel van het grotere geheel van een vredespolitiek, van de problematiek van de relatie tussen Oost en West - of zelfs nog ruimer — van heel het vraagstuk van de ontspanning tussen de volken. Daarom is op dit punt veeleer onze vraag: wat kan en moet er gebeuren om die ontspanning te bevorderen? Om maar één ding te noemen: wij verwachten, dat het instituut voor vredesvraagstukken nu eindelijk eens van de grond komt.

Als tweede punt: de belastingcorrectie. Ook op dit detailpunt kan er ten principale geen twijfel zijn. Ons verkiezingsprogram

1967 spreekt zich uit voor die correctie en aan dat program zijn wij gebonden. Maar ook dit punt moet men niet isoleren van het groter geheel: een rechtvaardiger inkomenspolitiek. Dat betekent dat men deze belastingcorrectie nooit los kan maken van allerlei implicaties. Ons program heeft ook grote zorg voor hen die maatschappelijk in de knel zitten — mensen met minimale lonen, bejaarden, groepen zelfstandigen enz. Wat zijn de gevolgen voor hen ? Uit die context kan men belastingmaatregelen niet los maken.

En tenslotte: wij willen ook de evenredige vertegenwoordiging 14

handhaven, omdat wij menen dat deze het best de geestelijke verscheidenheid van ons volk tot uitdrukking brengt en daarmee het meest beantwoordt aan onze gedachten over vrijheid en inspraak. Maar het kiesstelsel is geen zaak van absolute betekenis. Men moet ook zorgen, dat er via het kiesstelsel een werkbaar parlement tot stand komt. Wat wel wezenlijk is voor onze beschouwing, dat is de wijze waarop het de vrijheid over de volle breedte haar kansen kan hebben. Het is al eerder op Partij Conventen gezegd: daarvoor is nodig openheid, inspraak, bereidheid tot erkenning van de ander; dat zijn wezenlijke zaken voor de democratie op allerlei terrein. Daarom is voor ons een kernpunt, hoe een nieuwe relatie tot stand gebracht kan worden in allerlei verbanden, in de onderneming, aan de universiteit en ook in publiekrechtelijke verbanden.

Gezag

Wij zijn een gezagspartij, zegt men. Wij zeggen dat ook. Maar gezagshandhaving moet niet zijn handhaving van eigen positie. Sterk gezag is gezag, dat sterk is van binnen uit. Gezag betekent niet zozeer, dat men het te zeggen heeft en daarmee uit — het betekent vooral, dat men wat te zeggen heeft, dat het gezag werkelijk inhoud heeft. Als dat het geval is, dan kan het alles lijden; dan kan men ieder voluit tot zijn recht doen komen en alle openheid en inspraak geven. Echt sterk gezag duldt niet alleen inspraak, maar vraagt erom. Een van de centrale problemen van nu is, dat de formele kaders in dit opzicht niet meer bevredigen. De mensen willen directer en duidelijker bij het beleid betrokken worden. Daarover kunnen wij ons, vanuit ons mensbeeld, alleen maar verheugen. Daarom zal de wet de structuren tot stand moeten brengen om een

goede inspraak op allerlei terrein mogelijk te maken.
Wij betreuren het bijvoorbeeld, dat het rapport van de S.E.R. over de structuur van de onderneming nog op zich laat wachten. Maning tot meer spoed is bepaald gewenst.
Zeer actueel is het punt van democratisering van de structuur van het wetenschappelijk onderwijs. Helaas moeten wij constateren, dat
in de loop der historie groter inspraak, medezeggenschap van nieuwe groepen heel vaak het resultaat geweest is van strijd.
Indien ergens, dan zouden op het terrein van universiteit en hogeschool nieuwe bestuursvormen het resultaat kunnen en moeten zijn van goed overleg. Sociologen spreken van het conflictmodel en het harmoniemodel. Onze keus is duidelijk. Democratie is respect voor de ander. Vertrouwen in de ander. Daar past geen krampachtigheid, geen prestigepolitiek en geen geweld bij.
Zo willen wij met ons program bezig zijn. Ik heb al eerder gezegd: daar moet de hele partij mee bezig zijn. Het program moet leven en doorwerken in de partij en bevrucht worden vanuit de partij. Daar moeten de gespreksgroepen mee bezig zijn. En vanuit die gespreksgroepen moeten de gedachten doorspelen naar een Brede Partijconferentie, die wij - om de gedachten te bepalen - in het komende voorjaar kunnen houden. Een partijconferentie ter voorbereiding van ons verkiezingsprogram.
Eigen gezicht
Ik ben bezig met het eigene van onze partij in de beleving van uitgangspunt, program en tenslotte ook van het beleid. Over dit laatste spreken wij vandaag zelfs breeduit, aan de hand van de uiteenzetting van onze fractievoorzitter. Ik mag daarover thans zwijgen.
D. en H. ik maak me geen illusies; de vraag zal wel blijven klinken; ’Wat wil de A.R.P. nu’ Er is in onze tijd veel rechtlijnigheid, veel absolutistisch en exclusivistisch denken. Wij willen proberen ons daaraan niet schuldig te maken. Onze

eigen zelfstandigheid verhindert ons niet samen te werken - in nauwere vorm met de beide partijen, met wie wij in gesprek zijn — in ruimere zin met alle constructieve partijen in ons land. Maar omgekeerd tast samenwerking onze eigen opstelling niet aan. Dat zou zonder meer een verarming zijn van ons politiek bestaan. Wij wijzen — zo hebben wij vorig jaar samen al gezegd — een grauwe centrumpositie af. Zo willen wij ons aan ons volk presenteren; met een eigen gezicht, een eigen ideaal - maar zonder krampachtigheid. Zo gaan wij twee verkiezingsjaren tegemoet.

Men kan zeggen: de jubileumactie is het begin van de verkiezings- actie. Wij zijn de drie ton nu gepasseerd. Dank aan de vele gevers. Want dat is het verrassende; dat zo talrijke kleine gevers hun bijdrage stuurden. Nogmaals dank. Wij gaan nu door. De vijf ton is geen onbereikbaar doel. Die moeten er komen. In de komende maanden. De jubileumactie is een enquête. Geen vrijblijvende, maar een indringende enquête naar de gezindheid in onze partij, een enquête naar de trouw en medewerking van onze leden. Die vijf ton zijn geen doel in zichzelf; en de partij is ook geen doel in zichzelf. Alleen maar middel. Accoord. Maar wie middelen verwerpt zonder betere aan te wijzen, verwerpt het doel. En om dat doel, een politiek te voeren vanuit een christelijke overtuiging, is het dat ik u mag opwekken intensief mee te werken aan dit middel — sinds 90 jaar en vandaag nog — aan de versterking, geestelijk en stoffelijk, van onze partij.